

45. SHEMETA, Yu. (2009) Dokumenty z istorii pochatkovoho oblashtuvannia Universytetu Sv. Volodymyra: opys likarni ta yii maina (1834). *Sotsialna istoriia: Naukovy zbirnyk*. 5, 130–135.

46. SHEMETA, Yu. (2010) Prymishchennia Universytetu Sv. Volodymyra na pochatku joho isnuvannia: opys budynku Z. S. Samoilyvycha (1837 r.). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya*. 101, 52–55.

T. Samchuk, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

47. SHOSTIN, N. A. (1975) Ocherki istorii russkoj metrologii. XI – nachalo XX veka. Moskva: Izdatelstvo standartov.

48. SHCHITKIVSKYI, I. (1930) Do istorii zabuduvannia m. Kyieva na pochatku XIX stolittya. *Kyivski zbirnyky istorii i arkeolohii, pobutu i mystetstva*. 1, 319–343.

Надійшла до редколегії 20.11.16

THE FORMATION OF THE UNIVERSITY SPACE IN KYIV (THE HISTORY OF THE FIRST FACILITIES OF THE UNIVERSITY OF ST. VOLODYMYR)

This paper focuses on history of the St. Volodymyr University's first facilities in context of the formation of a special university space. We highlighted peculiarities in construction of these first buildings, their situation within the city space of Kyiv based on many archive and cartographical sources. The unknown archived documents were used in the article. We addressed to Samoilovich's, Achte's, Gudum-Levkovich's, Buchteev's houses; Begichev's yard and manege for horse riding. We analyzed details of lease contracts of St. Volodymyr University's buildings. The article indicates which collections and departments were located in each of the leased buildings. The main conclusions show that university space covered big yards not only buildings. The facilities of university were concentrated in prestigious and aristocratic city's districts – Lyvky and Pechersk. The history of other university buildings are to be described in papers to follow.

Keywords: university space, Kyiv, University of St. Volodymyr.

УДК: 94(477.41): 004.922 "1684"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.16>

Г. Філіпова, асп.
Центр пам'ятокзнавства НАНУ і УТОПІК, Київ, Україна,
М. Колибенко, асп.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди,
Переяслав-Хмельницький, Україна

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ТОПОГРАФІЇ ПЕРЕЯСЛАВА ЗА РОЗПИСНИМ СПИСКОМ 1684 РОКУ

Ідеться про перспективи дослідження та реконструкції історичної топографії Переяслава кінця XVII ст. за розписним списком міста, датованим 1684 р. Розглянуто значення нововиявленого документу в контексті вивчення та введення до наукового обігу подібних джерел, а також його основний інформативний потенціал. Подано стислий перелік споруд, зазначених у розписному списку, із короткими їхніми характеристиками. Містить практичну частину, що окреслює технічні можливості графічного 3D-реконструювання за даними, наведеними в розглянутому джерелі, а також можливості доповнити їх за допомогою аналогій, беручи за основу вже існуючі розробки дослідників питання.

Ключові слова: Переяслав, розписний список, історична топографія, архітектура, 3D-реконструкція.

Переяслав середини XVII – початку XVIII ст. був одним з найважливіших українських міст-фортець наряду з Києвом, Ніжином, Черніговом. Він відіграв значну роль як прикордонна твердиня, яка мала захищати московське Лівобережжя від польської агресії, претензій Порту та періодичних спустошливих набігів Орди.

На жаль, історична топографія Переяслава ранньомодерної доби вивчена відносно мало – передусім, через брак відповідних джерел. Те ж саме можна сказати і про практичну частину вивчення давно зниклих містобудівних комплексів, а саме – їхнє реконструювання та відтворення за допомогою сучасних технологій. Питаннями, пов'язаними з архітектурою та топографічними особливостями Переяслава доби пізнього Середньовіччя й раннього Нового часу займалися та займаються такі дослідники, як В. О. Харламов, Л. М. Набок, О. В. Юрченко. [9; 8] Останньому дослідникові належить двовимірну графічну реконструкцію Переяслава середини XVII ст. [11, с. 238] Тривимірних реконструкцій чи то усього міста, чи то окремих його частин або споруд наразі не існує. До того ж, дослідженнями вищезгаданих учених майже не охоплено період від 60-х рр. XVII до 10-х р. XVIII ст., який і зараз є свого роду білою плямою в історії Переяслава.

Основними джерелами знань про історичну топографію тогочасних міст є, окрім карт і планів, розписні списки, кошториси та звіти про діяльність інженерів-фортифікаторів. Вони виникали доволі регулярно, адже їхнє створення зазвичай пов'язувалося з такими подіями в міському житті, як зміна на посту воевод, початок чи завершення чергових етапів будівництва фортифікацій, інженерні роботи з "городової справи", звітність про які вимагали у столиці. Докладність розписних спи-

сків дуже залежала від сумлінності укладачів. Проте, так чи інакше всі вони містили перелік наявних у місті споруд, певну інформацію щодо їхнього стану та перспектив розбудови, згадували планувальну специфіку міста. У різний час у наукових виданнях з'являлися публікації списків таких українських міст, як Київ, Чернігів, Чигирин. [3; 6, с. 27–82; 4, с. 162] Найвідомішим з опублікованих розписних списків Переяслава є список 1701 р., досліджений В. О. Харламовим [9, с. 105–106].

Серед документів, що зберігаються в Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, нами було виявлено раніше невідомий розписний список Переяслава, датований 1684 р.¹ Він ніколи раніше не видавався, навіть фрагментарно. Утім, це – надзвичайно інформативне й об'ємне джерело, що включає в себе розпис власне 1684 р., фрагменти з попередніх розписів, кошториси на будівництво й ремонт міських споруд, інформацію про міську торгівлю, забезпечення гарнізону, іменні списки полків, які перебували у складі переяславської залоги тощо. Порівнюючи цей розписний список Переяслава з іншими аналогічними джерелами кінця XVII – початку XVIII ст., уведеними до наукового обігу та подекуди виданими, можна стверджувати, що він є одним із найповніших і надає різнопланову й дуже важливу інформацію для вивчення міського життя Переяслава доби бароко. До того ж, він проливає світло на відрізок історії міста, який є вивченим чи не найменше. Розписний список, оброблений В. О. Харламовим, є набагато коротшим і більш уза-

¹Автори висловлюють вдячність канд. іст. наук, проф. О. В. Колибенку та канд. іст. наук О. В. Юрченку за поради щодо роботи з джерелом і наукові консультації.

гальненим [9, с. 105–106]. За докладністю та повнотою з досліджуваним документом можна порівняти розписний список Києва від 1695 р., опублікований у додатку до роботи В. О. Харламова та Г. В. Алферової "Київ во второй половине XVII века" [3, арк. 135–157].

Виявлений авторами список було складено згідно наказу царівни Софії Олексіївни та царів Петра й Іоана Олексійовичів, надісланого до Приказної ізби Переяслава у вересні 1683 р. Московський уряд звелів тодішньому воеводі Василю Даниловичу Мясново зібрати та передати до Малоросійського приказу відомості про суми казенного доходу з міста, стан хлібних запасів, заготівлю сіна для коней, квартири, заробітну плату й іменні списки московських ратних людей. Особливу увагу потрібно було приділити боездатності Переяслава як важливої для Москви фортеці – мали бути перераховані гармати, пищалі та фузеї, які містилися у переяславському Замку, снаряди та боеприпаси до них, "зеленые", себто порохові запаси, "свинцовые казны". [1, арк. 2–2 зв.]

Із погляду пам'яткознавства особливий інтерес являє докладний опис Верхнього міста (власне, розписний список стосується лише цієї частини Переяслава, посад, що перебував під полковою протекцією, цікавив росіян менше), із його фортифікаційною системою, внутрішньою топографією в межах річок Трубежу й Альти (у джерелі – Ільтиці), згадками сакральної архітектури, розміщення та внутрішнього розпланування великих міських садів, адміністративних осередків і господарських ділянок.

Найдетальніше складено опис переяславських укріплень. Ця особливість є цілком зрозумілою, адже Москва цікавилась передусім станом уфортифікованості та боездатністю ряду твердинь, до яких входив Переяслав. Відтак, розглядаючи розписний список подає інформацію щодо міських укріплень у кількох площинах – конфігурація, топографічні прив'язки, проміри, короткі, проте емкі довідки відносно технологій побудови чи ремонтування тих чи інших частин укріплених дистанцій. Місцями у зв'язку з необхідністю подано свого роду перспективні плани на наступний рік, аналогічно підкріплені певною описовістю.

У системі оборони тогочасного переяславського замку згадано (за порядком подання у списку) такі складові:

Пречистенські проїзні ворота, що вели до Великокого міста. Вони були увінчані восьмигранною вежею з покрівлею з дратви. Зверху розташовувався чотирикутний шатер із перилами (очевидно, із круговим гульбищем). Саму вежу увінчував дерев'яний двоголовий орел, якого було відремонтовано перед складанням списку. Цікаво, що у проміжку між 1682 і 1687 рр. про такого само орла згадується і в Чернігові. [2, арк. 395] Через рів було перекинуто великий міст із перилами – такі мости були біля кожної з міських веж. Поряд із цим міським проїздом розташовувався при Думному дворі будинок воеводи Мясново. [1, арк. 2–3 зв.]

Єфимівський вивід. Виходив до "загородної сторони" в бік Трубежу. Вивід мав власну караульню.

Допросна (Розпросна) вежа була шестигранною. На момент складання опису ще не мала дахового покриття. До цієї вежі було підведено земляний вал Нижнього міста, і, на жаль, розписний список 1684 р. не подає жодних відомостей про переяславський посад, і тому говорити щось конкретне про цю частину укріплення важко. Біля цієї вежі, як і неподалік наступних, була караульня ("поставлено чотири столба покриття тесом и ошичена тросником"). [1, арк. 4 зв.–6 зв.]

Вежа Циганка за розмірами поступалася попереднім, і була зрублена в чотири стіни. Вона не мала покриття. Міст, що йшов від цієї вежі, був старим.

Вежа Селіванівка (Сіліванівка), як і Циганка, була чотиригранною.

Далі слідували **Михайлівські ворота** з вежею. Над проїздом було встановлено образ Спаса Нерукотворного. Проїзна вежа була рублена в шість граней, мала старий міст, була непокритою. У цій вежі також було два "бої".

Вежа Голодуха теж не мала даху. Вона була шестигранною, із двома "боями" – верхнім і нижнім. [1, арк. 28 зв.]

Вежі Дубовка та Завітанка були ідентичними, без покрівлі.

Вежа Брянка була шестигранною, зі старим мостом, без покрівлі, з двома "боями". До неї вздовж русла ріки Альти також було підведено вал Нижнього міста. [1, арк. 8–13 зв.]

Черговими **воротами** були **Спаські**. У документі їх іменовано "глухими", тобто, вони мали засипаний проїзд. Над місцем, де він був, також висіла ікона Спаса, що відповідало назві башти. Спаська вежа була покрита дратвою, мала верхній і нижній "бої", на її вершині був восьмикутний "шатрик" із таким само дахом. Перед цією вежею, зліва, існував **вивід**, зрублений "в тараси" (тобто зі стінами, які складаються клітей, зрубаних із колод і набитих землею й камінням). На час складання опису він знаходився в аварійному стані, тому щодо нього значилася необхідність ремонту в наступному 1685 р. Із правого боку від виводу в середині 1680-х заклали підлаз, який закривався стулками. У підлази проклали жолоб, що мав вести до міста "для істоченія дождевых вод чтоб подошве городовые стены от дождевых вод порчи никакой небыло". [1, арк. 13 зв.–14, 28 зв.]

Окремо виділялися так звані **Нова і Стара городові стіни**. Нову стіну було зведено за кілька років до створення розпису, Стара ж, можливо, мала ще середньовічне походження. Згадка цієї стіни в цьому писемному джерелі може бути корисною для дослідження однієї з проблем стосовно переяславської фортифікації. Адже, можливо, мається на увазі загадковий вал, відмічений на плані де Боскета в 1740 р. як дуже давній і напівзруйнований. Цей вал не згадано більше ніде, що робить його походження дуже туманним. [11, с. 233] Дві городові стіни сходилися під кутом, де на відстані було зроблено **розкат**. Він мав два мости для виводу гармат на батареї. На мосту стояла караульня, така само, як біля кожної міської вежі. Розкат тягнувся всередині міста до **Пречистенських воріт**. [1, арк. 14 зв.–15]

Побіжно згадується в розписному списку і **вежа Веселуха**. У переліку артилерії сказано, що на озброєнні цієї вежі стояли дві пищалі, але їх перенесли на розкат Нової міської стіни. Серед діючих веж, задіяних в оборонній системі міста, Веселуха станом на 1684 р. не числиться, тому є резон припустити, що її було розібрано, або ж вона зазнала якогось іншого руйнування. [1, арк. 31]

Окрім основних складових частин міського оборонного поясу, розписний список надає докладні проміри валів, ровів, куртин, боїв тощо. Згадано про ремонти, які проводилися на тих чи інших ділянках за допомогою дернування в один або кілька шарів, насипання землею в тараси чи поверх валу, зведення частоколів.

Усього на озброєнні переяславського Замку перебувала 21 гармата. Ще 21 зберігалася в артилерійській коморі, частина з цих гармат була небоездатною (сюди належали й розірвані під час пострілу знаряддя, і такі, які були небезпечними в користуванні через над-

ломлені запали чи інші причини). 13 гармат до артилерійського парку Переяслава привезли з Севська. [1, арк. 27 зв.–34 зв.]

У характеристиці гармат трапляються варті уваги деталі. Окрім довжини жерла та приблизного калібру (за розмірами ядра), відносно деяких з них відмічалися й інші особливості. Наприклад, маркування гербовими зображеннями, написами чи іменами майстрів-ливарів (серед них трапляються імена Івана Тимофеева, Петра Воеводіна, Кашніра, Якова, Григорія). Наведемо задля прикладу кілька описів гербів: "У казны в дву местех письмо латынское выше письма герб в нем крест на кресте птица ворте держит перстень сверх каруна на ней птица держит перстень", "лев да индрок [індрик, єдино-ріг. – авт.] около их крест выше крест", "вылита личина котляная да волчьа голова подле слова латынские". На одній гарматі як герб була відлита литовська "Погоня". Окрім латини траплялися й написи німецькою. Деякі з гармат мали вибиті дати – 1654 р., 1565 р. поряд з іменем царя Івана Васильовича. [1, арк. 27 зв.–32 зв.]

Інформація стосовно світської та сакральної архітектури Переяслава є менш однорідною. Зважаючи на об'єм роботи, виконаної укладачами списку, можна припустити, що обмірами й описами міських будівель займалися різні люди, і цим пояснюється неоднаковий ступінь докладності. Та, попри ці особливості, дані, наявні в цій частині розписного списку, усе одно є цінними для дослідження.

Серед церков згадуються такі:

Церква Успіння Пресвятої Богородиці. Вона розташовувалася в межах цитаделі, тобто Верхнього міста, на площі. Храм був дерев'яним і мав преділи Архистратига Михаїла, Іоана Предтечі, Воздвиження Чесного хреста та апостолів Петра й Павла. Біля церкви була дерев'яна дзвіниця, десь на майдані стояв піщаний годинник [1, арк. 149 зв.].

Біля Михайлівських воріт була однойменна церква, також дерев'яна, із так само дерев'яною дзвіницею [1, арк. 16 зв.–17]. Біля **Михайлівської церкви** стояли дві школи [1, арк. 25 зв.].

Стосовно світської архітектури, до опису внесено адміністративні будівлі, садиби, харчевні й шинки, житниці, конюшні, погребі, кузні, полкові ізби, де проживали стрільці та солдати.

Першою описано **Приказну ізбу**. Вона мала зрубну конструкцію та складалася з кімнати, сіней і "чулану", критих під один дах дратвою. Поряд з ізбою був льох із творилом (підземним ходом), яке вело безпосередньо до будинку. Творило було обкладене колодами та покрите земляним насипом. Інший вихід із льоху вів до садибного двору. Він закривався дверима з двома решітками, дерев'яною й залізною, на залізних крюках, із навісними замками.

В основній клітці був намощений "мост", тобто дерев'яна підлога на лагах, дещо піднята над рівнем землі чи поверху. По периметру приміщення було покладено дерев'яні лавки, а стіни були оббиті червоним сукном біля столу, де воеводи та дяки проводили наради або приймали відвідувачів. У світлиці було велике вікно з віконницею ("окончиною"). У передній розміщувалася піч із трубою, і теж було намощено підлогу з лавками. У стінах були прорізані вікна зі скляними віконницями. [1, арк. 17]

У районі Приказного двору перебували **зелейні льохи**, де зберігалася порохова та свинцева казни. Усього їх було три, й один із них тісно примикав до приказної ізби. Із вулиці до нього вели ступчасті двері, що додатково замикалися з допомогою решіток. Інші двері виходили до садиби й також були заґрачені (з гаками,

заковами, скобами та пробоями). Усі льохи оточував частокіл [1, арк. 18].

Біля Приказної ізби існувала й **казенна комора**. Це була каркасно-стовпова конструкція ("на столбах кругом забран дошками"), вкрита тесом. Усередині комори та біля неї були намощені "полаті". До верхніх "полатей" вела драбина. Казенна комора виконувала роль артилерійського парку – тут зберігали припасні полкові гармати, які з тих чи інших причин зняли з оборонних споруд або передали до зберігання через поганий стан [1, арк. 18 зв.].

Воеводський двір являв собою доволі велику садibu, на території якої знаходилися будівлі різного призначення. До садибного комплексу входили: караульня, три старі комори, поварня, двірня, лазня, конюшня. Всі ці споруди були криті дратвою чи соломою. На воеводському дворі перебував один із двох у Верхньому місті скляних ліхтарів. Другий світив "наплицевом карауле", тобто, швидше за все, на соборному майдані перед Успенською церквою [1, арк. 149 зв.].

На дворі, традиційно – у його центрі, стояли **хорони** з льохом, кімнатою-світлицею й горницею. Також у хоромах були сіни з окремим горницем. Це горниця ("подволок обляя") було і над горницею, з чого робимо висновок, що сіни були "верхніми". До них із часом прибудували три "чулани", збиті з дощок. Усередині жилих клітей, вочевидь, у головній кімнаті, перебувала біла кахляна піч з трубою. Горниця мала мостову підлогу та розташовані попід стінами лавки. Над лавками було сім віконець з залізними заскляними віконницями, які замикалися за допомогою ставень з залізними гаками. Тут теж була піч з трубою, обкладена муравлиними кахлями. Горницю було вкрито тесом, вона мала щось на зразок балкону-гульбища ("кругом горницы зделаны перилы точенье"). У гульбища був тесовий дашок, а також двері на залізних гаках [1, арк. 19 зв.].

До хором періодично робили нові прибудови – раз і назавжди визначеного плану у формуванні садибної забудови не існувало. Так, із Нижнього міста до воеводського двору привезли "світелку" з невеликою кімнаткою, які там стояли у запустінні, покинуті господарями. Ще раніше цю зрубну конструкцію привезли до Переяслава стрільці, забравши з Канева. Світлиця з кімнаткою та сіньми з боковим виходом була вкрита дратвою та доповнила комплекс хоромної будівлі. У ній було сім заскляних вікон і двері на залізних гаках. З бокових сіней на двір вели сходи [1, арк. 20–20 зв.].

До воеводських хором примикала стара **двірня**, тобто помешкання для дворових слуг. Вона складалася з основного об'єму, верхніх і нижніх сіней, комори. Споруда двірні також мала "мост", в основній кімнаті було два великих вікна. Одне з них було закрите залізними ґратами. Там теж була зелена кахляна піч. Вихід із сіней був у вигляді "рундука" з перилами, тобто покритої площадки-ґанку. У сінях були сходи до основного приміщення двірні та два мости, один з яких, можливо, відносився до площадки сходів. Сходи проходили крізь верхні сіни, і були вкриті тесом на залізних гвіздках. Закінчувалися вони дверима до двірні, і, подібно до решти, замикалися залізними гаками. Комора двірні мала власний дах із дратви.

Неподалік хором розташовувався **льох із погребницею** (невеликою зрубною конструкцією безпосередньо над підземним об'ємом льоху). Погребниця була вкрита дратвою.

Лазня являла собою новобудову. У ній було три великі віконця за ставнями "на железном крепе" та скляними віконницями. Усередині були мостові підлоги та стелі, уздовж стін – лавки (вірогідно, мають на увазі

полоки). Двері до основної частини зрубу замикалися залізними гаками. У лазні були невеликі сіни з мостом, лавками та дверима на двір, оббитими залізом. У дверях було прорізано велике віконце зі склом [1, арк. 20].

Конюшню, яка, за традицією, мала розміщуватися скраю двору, було рублено зі старого лісу та вкрито очеретом. Вона була "прежнего строения". Незадовго до складання опису її дещо переставили навпроти хором та відремонтували – збили гнилу деревину біля вінець [1, арк. 19–19 зв.].

На двір вели стулчасті **ворота** з сосни. Їх було збудовано нещодавно, і в попередні часи воєводський двір чомусь існував без огорожі й воріт. Із метою його захисту й контролю за проїздом при дорозі, що вела до садиби, облаштували соснову **караульню**. Це була ізба з перилами для закріплення вогнепальної зброї. Дах із дратви покривав і караульню, і перила. Зі встановленням проїзних воріт караульню знесли, адже вона була холодною та гнилою, і знаходиться всередині на посту було вкрай некомфортно [1, арк. 20 зв.].

Без точної локалізації згадано й інші будівлі, що перебували в межах цитаделі. Звідси, наприклад, дізнаємося, що казенна **кузня**, набрана з дощок, перебувала в занехаяному стані. Вона була старою, її покрівля зогнила та сповзла [1, арк. 20 зв.]. Вірогідно, що кузня стояла десь на краю Верхнього міста як технічне вогнебезпечне приміщення.

На території Верхнього міста в 1680-х рр. перебувало вісімнадцять **полкових ізб**, тобто помешкань для гарнізонних солдат і стрільців. П'ять з них мали у висоту сім вінців, і були збудовані найраніше [1, арк. 21].

Важливою частиною забудови Верхнього міста були **житниці та комори**. Найбільших житниць було п'ять, одна з них – подвійна. Комори розташовувалися біля житниць, вони були "прежнего строения". У цих коморах зберігали сіль і полкові запаси.

Окрім казенної комори, що стояла біля приказного двору, у Переяславі було ще кілька аналогічних споруд. Одна з них розташовувалася з правого боку від Спаських воріт. Якщо артилерійська комора мала каркасно-стовпову конструкцію, то ця мала три стіни, зрублені в обло, та одну, передню, дощату. Комора мала "полаті", драбину стулчасті двері та дах, мощений дратвою [1, арк. 19].

Окремо варто розглянути вулицю, де було сконцентровано будівлі, пов'язані з **Кружечним і Медовим дворами** Верхнього міста Переяслава. Можна встановити її приблизну локалізацію – вона йшла від соборної церкви Успіння Богородиці повз церкву Архістратиґа Михаїла до Михайлівських воріт. Прив'язка до Успенської церкви мала вагу, адже саме цей храм з моменту розміщення в Переяславі російського гарнізону задовольняв духовні потреби московських військових [7, с. 139].

Садиба Кружечного двору також являла собою комплекс із численних споруд. В основній ізбі було прорізано одне велике вікно і три малих, усі вони мали скляні віконниці. Велике вікно було в головній кімнаті. Перед ізбою стояли чотирикутні зрубні сіни, винесені вперед і вкриті дратвою. До сіней виходив льох, обставлений із соснових колод. Він мав і ще один вихід із дверима та ґратами. Двері були "разверстыє с белыми рамками" [1, арк. 22]. Медовий двір теж складався з багатьох приміщень різноманітного призначення. Стара "поземная светлица" (мабуть, така, що не мала нижньої господарської кліти) із підволокою була центром садиби. У світлиці було два великих вікна з рамками на залізних гаках і заскляними віконницями. Одне вікно було малим. Усі двері у світлиці замикалися гаками з пробійниками. Од-

ні з них вели до сіней, інші – до кімнати. Навпроти старої світлиці стояла ізба з сосни. У ній було четверо вікон – два великих і два малих. В ізбі були сіни і льох із виходом. Його двері були стулчастими, із залізним замком на трьох пробоях, і з навісним замком. Над льохом було облаштовано трубу з залізною решіткою. Вихід із льоху орієнтувався на сіни ізби з соснового лісу. Вихід був закритим – із двома стінами та підволокою, тобто невеликим горищем. Аналогічно навпроти старої світлиці знаходилася комора. Там само був льодовик із соснових колод, заглиблений у землю, з трубою та дверима з пробійником і навісним замком. Від льодовика рубане й крите дратвою твірало йшло до вищезгаданого льоху [1, арк. 22 зв.–23 зв.].

У районі навколо Кружечного двору розміщувалися **харчевні**, приписані власне до цього закладу. Розписний список надає відносно точну їхню локалізацію: харчевень можна було дістатися, ідучи від соборної Успенської церкви до Михайлівських воріт та оминувши Кружечний двір. Харчевенна ізба так само виднілася з правого боку вулиці. Це був зруб, проте, до нього примикали плетені сіни, криті з основним приміщенням під один дах із дратви. Збоку від них був "шелаш", обставлений дратвою – вочевидь, якесь відкрите приміщення для розміщення відвідувачів харчевні. "Шелаш" мав очеретяну стріху, яка якимось чином торкалася і сіней. На подвір'ї харчевні був також погріб із твірлом, над яким перебував ще один не покритий "шелаш" із плетеними стінами.

Із лівого боку розгляданої вулиці був третій "шелаш", теж плетений і з очеретяною стріхою. До цього "шелаша" було прибудовано "приносок", тобто приміщення, призначене для принесення та виставлення харчів і випивки.

Там само, зліва за ходом вулиці, стояв **Харчевенний двір**. Із хором на цьому дворі була ізба з кімнатною. Всередині було розміщено сіни. Була й інша ізба з кімнатною та сіньми, крита з ними під один дах дратвою. Ця остання ізба не була придатною до користування – її стіни погнили та почали руйнуватися, і через це обвалилася підволока. Майже в такому само стані знаходилися й перші хорони.

Незадовго до складання остаточного варіанту розписного списку "шелаш з приносом" знесли, і на його місці побудували дві харчевенні ізби з сосни. До ізб приєднали сіни, набрані також із соснових колод [1, арк. 23 зв.–24 зв.].

Окрім воєводського двору, у списку згадуються й інші **великі садиби**, що належали членам воєводської адміністрації міста і військовим. Так, описується двір стольника і полковника Володимира Полукетова. На дворі зберігалися полкові припаси, а також стояла гармата. "На том дворе построена горница с комнотой". Другий багатий двір належав полковнику Вільяму Фанзалену. Третій – стольнику та напівполковнику Василю Очкасову. На цьому дворі також були розставлені гармати. На четвертому дворі жив напівполковник Василь Обельников. П'ятий двір займав стрілецький капітан Василь Реткін. По одній садибі належало у Верхньому місті протопопу Успенського собору, попу Григорію того ж само приходу, попу та поповичу Михайлівської церкви, якомуся російському піхотному капітанові, рейтарському прапорщику [1, арк. 25 зв.].

Деякі двори характеризуються в розписному списку більш докладно. Так, щодо садиби дяка Осипа Паліцина вказано, що вона стояла на тій само вулиці, де й Медовий, Кружечний і Харчевенний двори. Помешкання Паліцина перебувало у безпосередній близькості від

Медового двору. На дворі була світлиця з сіними [1, арк. 22 зв., 25 зв.–26].

Особливо цікавим видається опис двору дяка Івана Волкова, який теж проживав на тій само вулиці. Світлиця Волкова описується як "кирпичная и облая". У зв'язку з цим можна висунути припущення про те, що хороми дяка Волкова були єдиним зразком тогочасної світської архітектури Верхнього міста Переяслава, який мав муровані елементи (очевидно, цегляним був перший поверх чи підкліть, або ж навіть тільки його частина, а верхній поверх будівлі мав конструкцію зрубу в обло). Підтверджує цю думку і згадка про те, що двір Волкова був особливим за своєю розкішшю. Його будували за рахунок царської казни силами переяславських жилих солдат і стрільців [1, арк. 26].

На території садиби знаходилася поварня з сіними, вкрита очеретом. У середині поварні було встановлено чорну піч. Біля її сіней стояла плетена конюшня, також під очеретяною стріхою. На невеликій відстані від воріт була комора з сушилами, що замикалася дверима на гаках, оббитими залізом у три стрічки, та була вкрита дратвою. При коморі стояли два плетені сараї з очеретяними дахами. Окрім цього, на дворі був льох з виходом, складеним "пластинами", рублений в обло з соснових колод [1, арк. 22 зв., 26–26 зв.].

На території цитаделі 28 дворів належало черкасам, тобто козакам, 7 дворів – гулящим людям з черкас, хоча зазначалося, що останнім часом козацтво почало масово покидати Верхнє місто та вимушено поступилося нерухомістю росіянам (рейтарам, солдатам, стрільцям, пушкарям та їх вдовам). Із цього часу 21 двір належав рейтарам, 2 – пушкарям, 37 – солдатам, 44 – стрільцям, 12 – вдовам [1, арк. 25 зв.].

Отже, оброблений авторами статті розписний список Переяслава від 1684 р. цілком може зробити цінне доповнення до вже існуючих знань про історичну топографію міста, а також пролити світло на проблемні та дискусійні питання у відношенні архітектурної спадщини міста. Використовуючи докладні описи інтер'єрів будівель, внутрішньої конфігурації та планування садибних комплексів, технологій побудови й матеріалу тих чи інших споруд, можна значно звузити коло приблизних аналогій і припущень відносно містобудівної картини ранньомодерного Переяслава. Для підкріплення тих чи інших тверджень і висновків автори планують провести порівняльно-аналітичну роботу на основі вже виявлених описових джерел, а також джерел картографічного характеру.

Більше того, на основі нових даних стає можливо створити тривимірну реконструкцію переяславської цитаделі, застосовавши для цього вже існуючу графічну 2D-реконструкцію зі внесеними до неї корективами, а також подібні роботи ряду дослідників. Найближчим прикладом таких реконструкцій можна назвати проект 3D-візуалізації зовнішнього вигляду Верхнього Замку Чернігівської фортеці авторства І. М. Ігнатенка та А. Б. Дєдова. [5, с. 121–128] Корисними для відтворення фортифікаційної системи міста можуть бути й розробки В. О. Харламова та П. Г. Юрченка стосовно передусім Києва, а також Переяслава, Чернігова, із урахуванням ряду уточнень, внесених відповідно до нових студій і джерел [3, с. 80–83; 10, с. 91–92]. Деяку кількість планувальних сегментів можна прив'язати як до більш пізніх планів і мап міста, так і до реконструктивних побудов на основі топографічних особливостей давньоруського Переяслава.

Потреба в появі тривимірної реконструкції хоча б Верхнього міста Переяслава є очевидною. Із появою

принципово нових даних відносно інтер'єрів та внутрішнього планування ряду міських споруд, які до цього моменту відтворювалися лише за приблизними аналогіями, виникає можливість повніше продемонструвати архітектурні особливості переяславської забудови. Зробити це можна, враховуючи технічні характеристики (розміри, обміри, кількість вінець у зрубах), подані в розписному списку відносно майже кожної описаної споруди. Звісно, не всі з них було обміряно достатньо старанно для того, щоб обрахувати точні розміри. Утім, фортифікаційна система переяславської цитаделі в розписному списку 1684 р. описана достатньо детально, щоб цей опис зміг стати базою для подальшого всебічного реконструювання.

Втілення у життя проектів із реконструкції архітектури міст ранньомодерної України за допомогою графічних редакторів і 3D-моделювання має й широкий освітньо-популяризаційний потенціал. Наочність і атрактивність таких реконструкцій дозволяє застосовувати їх не лише у спеціалізованих колах дослідників, а й представляти широкому загалу. Остаточний результат роботи авторів заплановано представити увазі спеціалістів і відвідувачів у Національному історико-етнографічному заповіднику "Переяслав".

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ, ф. II, спр. 4102, 158 арк.
2. Там само, ф. VIII, спр. 233/96, 892 арк.
3. Алферова Г. В. Київ во второй половине XVII века / Г. В. Алферова, В. А. Харламов. – К. : Наук. думка, 1982.
4. Гордон П. Дневник 1677 – 1678. / П. Гордон. – М. : Наука, 2005.
5. Ігнатенко І. М. Обґрунтування віртуальної 3D реконструкції Верхнього замку в Чернігові на зламі XVII–XVIII ст. / М. І. Ігнатенко. // Ніжинська старовина. – 2012. – № 14 (17). – С. 121–128.
6. Лебединцев П. Г. Росписной список г. Киева 1700 г. // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – 1892. – Кн. VI. – Отд. III. – С. 27–82.
7. Набок Л. Н. Церковне будівництво Переяслава за Гетьманських часів / Л. Н. Набок, О. В. Юрченко // Матеріали науково-практичної конференції "Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття". – Ніжин: Вид. "Аспект-Поліграф", 2006. – С. 136–141.
8. Набок Л. Містобудівна структура та населення Переяслава з XVII по XX століття / Л. Набок // Переяслав у віках / Авт.-упоряд. В. Коцур, О. Колибенко. – К. : ТОВ "Світ успіху", 2007.
9. Харламов В. А. Расписной список Переяслава 1701 г. / В. О. Харламов // Тези всеукр. наук. конф. "Переяславська земля та її місце у розвитку української нації, державності й культури". – Переяслав-Хмельницький : [б. в.]. – 1992. – С. 105–106.
10. Харламов В. О. Розписний список Чернігова 1701 р. / В. О. Харламов. // Словяно-руські старожитності північного Лівобережжя: Матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 60-річчю від дня народження О. В. Шекуна (19–20 січня 1995 р., м. Чернігів). – Чернігів : Сіверянська думка, 1995. – С. 91–92.
11. Юрченко О. В. Переяславська фортеця XVII ст. / О. В. Юрченко // Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції / редкол.: О. О. Заремба (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : ПП Буїницький О. А., 2016. – С. 229–239.

References

1. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo, fond II, sprava 4102, 158 arkushy.
2. Ibid, fond VIII, sprava 233/96, 892 arkushy.
3. ALFEROVA, H. V., KHARLAMOV, V. A. (1982) *Kiev vo vtoroj polovine XVII veka*. Kiev: Naukova dumka.
4. GORDON, P. (2005) *Dnevnik 1677–1678*. Moscow: Nauka.
5. IHNATENKO, I. M. (2012) *Obgruntuvannia virtualnoi 3D rekonstruktsii Verkhnoho zamku v Chernihovi na zlami XVII-XVIII st. Nyzhins'ka starovyna*. 14 (17), 121–128.
6. LEBEDINTSEV, P. G. (1892) *Raspisnoi spysok g. Kyeva 1700 g. Chtenia v istoricheskoy obshchestve Nestora Letopystsa*. VI, 27–82.
7. NABOK, L. N., YURCHENKO, O. V. (2006) *Tserkovne budivnytstvo Pereiaslava za Hetmanskykh chasiv*. In: *Proceedings of "Kulturno-relihiinyi rozvytok Hetmanshchyny kintsia XVII – pochatku XVIII stolittya" conference*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, pp. 136–141
8. NABOK, L. N. (2007) *Mistobudivna struktura ta naselennia Pereiaslava z XVII po XX stolittya*. In: V. Kotsur, O. Kolybenko (eds.) *Pereiaslav u vikakh*. Kyiv: TOV "Svit Uspihu".

9. HARLAMOV, V. A. (1992) Raspysnoi spysok Pereyaslava 1701 g. In: *Proceedings of "Pereiaslavska zemlia ta yii mistse u rozvytku ukrainskoi natsii, derzhavnosti y kultury" all-Ukraine conference, Pereyaslav-Khmelnyskyi, 1992. Pereyaslav-Khmelnyskyi: [s. n.], pp. 105–106.*

10 HARLAMOV, V. A. (1995) Rozpysnyi spysok Chernihova 1701 r. In: *Proceedings of "Sloviano-ruski starozhytnosti pivnichnoho Livoberezhzhia"*

historical-archeological seminar, Chernihiv, 1995. Chernihiv: Siverianska dumka, pp. 91–92.

11. YURCHENKO, O.V. (2016) Pereyaslavska fortetsia XVII st. In: O. O. Zarembo (ed.) *Proceedings of "Arkheolohiia i fortyfikatsiia Ukrainy", international conference, Kamianets-Podilskiy, 2016. Kamianets-Podilskiy: PP Buinytskyi O. A, pp. 229–239.*

Надійшла до редколегії 28.11.16

H. Filipova, PhD student

Center of monumentology NAS of Ukraine

and the Ukrainian Society for Protection of Monuments of History and Culture, Kyiv, Ukraine,

M. Kolybenko, PhD student

Pereyaslav-Khmelnysky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,

Pereyaslav-Khmelnyskyi, Ukraine

RECONSTRUCTION OF THE HISTORICAL TOPOGRAPHY OF PEREYASLAV BASED ON THE CITY LIST FROM 1684

This article deals with the prospects of research and reconstruction of historical topography of the late XVII century Pereyaslav, based on the city list dated 1684. It considers the value of the first detected document in the context of the study and introduction into scientific circulation of such sources, as well as its main informative potential. In the main part, the compressed transfer facilities mentioned in the list supplied with a brief description. The article has a practical part, which describes the technical capabilities of the graphic 3D-reconstruction according to data cited in this source, as well as the opportunity to complete them with the help of analogies, based on existing works of researches. This practice may have educational value. In addition, it can call attention of society to monumentological research on the architectural heritage of the Ukrainian early modern cities.

Keywords: *Pereyaslav, city list, historical topography, architecture, 3D-reconstruction.*

УДК 378.4(430)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.17>

Є. Хан, канд. іст. наук, мол. наук. співроб.,

А. Слюсаренко, д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: НА ПРИКЛАДІ СПІВПРАЦІ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Представлені та проаналізовані основні документи й угоди, підписані Україною, що стосуються міжнародного співробітництва, взаємного визнання й участі України у створенні єдиного європейського освітнього простору. А також участь українських університетів у європейських програмах, що забезпечують ефективну реалізацію академічної мобільності студентів і викладачів, поліпшують співпрацю в галузі вищої освіти та поширюють європейські освітні принципи і традиції в українській вищій школі. Наведено приклади міжнародної співпраці України та Європи у сфері освіти й науки, зокрема, участі України у європейських освітніх програмах і проектах, які призначені для забезпечення ефективності міжнародного співробітництва, міжнародного визнання, академічних обмінів і покращення академічної мобільності. Проаналізовано й охарактеризовано процес інтеграції української вищої освіти до загальноєвропейського освітнього простору на прикладі двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод, які підписала наша держава (Угода про партнерство та співробітництво, Лісабонська конвенція, Болонська декларація) та участі у міжнародних освітніх програмах, зокрема таких як Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне, Еразмус + та ін. Матеріали статті можуть бути використані в дослідженнях міжнародних освітніх і культурних зв'язків і для інформування й популяризації європейських освітніх програм серед академічної спільноти, українських студентів і викладачів. Крім того, у статті наведено конкретні приклади участі України в таких європейських освітніх програмах і проектах.

Ключові слова: *Європейський Союз, Болонський процес, вища освіта, європейська інтеграція.*

Важливою складовою євроінтеграційних прагнень України була й залишається інтеграція та поглиблення співпраці з Європою у сфері вищої освіти. Наша держава протягом багатьох років важливим стратегічним партнером Для Європи. Із початку здобуття Україною незалежності влада нашої держави постійно декларує прагнення до запровадження європейських принципів в усіх сферах суспільного життя. Не є виключенням і сфера освіти й науки. У 2005 р. Україна підписала Болонську декларацію, тим самим офіційно приєднавшись до Болонського процесу, узявши на себе зобов'язання брати участь у реформуванні системи вищої освіти та запроваджувати європейські освітні стандарти в системі вищої освіти.

Джерельною базою в дослідженні цієї теми є Закони України й урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерства освіти та науки України, міжнародні угоди та виступи й заяви офіційних державних осіб, а також офіційні представництва та інтернет-сайти європейських освітніх програм.

Проблематику реформи освітньої сфери та участі України в Болонському процесі висвітлено зокрема у працях В. Кременя, М. Степка, Я. Балюбаши, Ю. Суха-

рнікова, О. Литвина, у яких проаналізовано стан та основні проблеми української освітньої сфери протягом 1990–2000-х рр., а також спроби реформування. У працях М. Згуровського, В. Андрущенко, В. Вікторова, М. Данилишина, Г. Калінічевої досліджувався процес становлення й реформування сучасної європейської системи вищої освіти, Болонський процес та участь України у формуванні єдиного європейського освітнього простору, зокрема питання академічної мобільності й міжнародної співпраці у сфері вищої освіти.

Методологічною основою дослідження є принципи узагальнення, аналізу, синтезу, індукції та дедукції.

Мета статті полягає в аналізі основних угод, наукових проектів та освітніх програм, які сприяють співпраці України та Європи у сфері освіти й науки, забезпечують взаємне визнання, покращують міжнародну співпрацю й академічну мобільність, сприяють євроінтеграційним прагненням нашої держави.

Європейський Союз та Україна почали будувати свої відносини одразу після того як Україна здобула незалежність у 1991 р. Нині Україна є пріоритетним партнером Європейського союзу в межах Європейської політики сусідства (ЄПС) і Східного партнерства. Упер-